

Мамка Г. М.,
кандидат юридичних наук

РІВНІСТЬ ПЕРЕД ЗАКОНОМ І СУДОМ – КОНСТИТУЦІЙНА ЗАСАДА КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ, ЇЇ СУТНІСТЬ І ЗМІСТ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню сутності та змісту конституційної засади рівності перед законом і судом у кримінальному провадженні, формулюванню поняття цієї засади, а також авторської редакції відповідної кримінальної процесуальної норми.

Ключові слова: кримінальне провадження, правова рівність, рівноправність сторін, змагальність сторін, конституційні засади кримінального провадження, рівність перед законом і судом.

Постановка проблеми. Теорія кримінального процесу традиційно визнає рівність перед законом і судом однією з основних засад (принципів) кримінального провадження. Грунтуючись на конституційній нормі про рівність громадян в їх конституційних правах і свободах, рівність перед законом (ст. 24 Конституції України), чинний Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК України) містить відповідну засаду кримінального провадження (ст. 10). Ця засада формулюється на основі категорії «рівність», дослідження якої є незмінно актуальними для соціальних, філософських і правових наук. Нині наша держава переживає зміну політичного та економічного устрою, ідеології, у тому числі правової. У таких умовах проблема забезпечення рівності громадян стає особливо актуальною, а суспільна та індивідуальна реакція на прояви нерівності – особливо гострою.

У сфері кримінального провадження засада рівності перед законом і судом має неабияке значення, оскільки тут обмежуються конституційні права та свободи громадян, постійно присутній конфлікт процесуальних сторін, вирішуються долі людей. Порушення положення щодо рівності громадян перед законом і судом у цій сфері призводить до постановлення незаконних і несправедливих рішень, втрати довіри громадян до судових і правоохоронних органів, неповаги до закону та інших негативних наслідків.

Незважаючи на те, що засада рівності перед законом і судом є загальноправовою, у кримінальному провадженні недостатньо лише її конституційного формулювання, оскільки при цьому не враховується специфіка кримінальних процесуальних відносин. Водночас доводиться констатувати, що положення ст. 10 КПК України не повною мірою забезпечують закріплення такої специфіки.

Сучасна соціально-політична обстановка, потреби теорії кримінального процесу, необхідність удосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування вимагають дослідження питань здійснення кримінального провадження з позицій рівності всіх осіб перед законом і судом.

Стан дослідження. Загальнотеоретичні питання рівності перед законом і судом знайшли своє відображення в роботах з філософії права, теорії держави та права, конституційного права. Серед них праці таких учених, як Н. В. Вітрук, А. Ф. Колодій, В. С. Нерсесянц, О. М. Бандурка, І. П. Голосніченко, В. В. Грохольський, В. П. Корж, Г. В. Задорожня, В. В. Городовенко, Р. А. Калужний, О. В. Ткаля, І. К. Полховська та ін.

Теорією кримінального процесу засада рівності громадян перед законом і судом традиційно розглядалась у контексті розгляду більш широких питань, зокрема, системи засад (принципів) кримінального процесу, яким присвятили роботи М. І. Гошовський, Ю. М. Грошевий, Т. М. Добровольська, Л. Б. Зусь, А. В. Кочура, О. П. Кучинська, В. З. Лукашевич, В. Т. Маляренко, М. М. Михеєнко, В. В. Назаров, В. Т. Нор, С. С. Пугач, С. В. Слінько, С. М. Строгович, В. М. Тертишник, Т. І. Фулей, В. П. Шибіко та ін.

Загалом, характеризуючи змістову цінність цих та інших робіт, слід зазначити, що засада рівності перед законом і судом у більшості з них розглянута на основі кримінального процесуального законодавства, що втратило чинність, без урахування взаємозв'язку з положеннями інших галузей права та вирішення окремих ключових питань, що стосуються поняття цієї засади та сфери її дії, критеріїв виключення з неї. До того ж нині виявлені не всі проблеми правового регулювання на засадах рівності перед законом і судом, а з окремими теоретичними висновками важко погодитись.

Наведені обставини свідчать про необхідність наукового дослідження засади рівності громадян перед законом і судом на всіх етапах кримінального провадження з урахуванням сучасного стану розвитку законодавства з метою формулювання положень, спрямованих на вдосконалення теоретичної моделі цієї засади кримінального провадження, виявлення проблем її реалізації, розробки рекомендацій щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства та практики його застосування.

Метою статті є формулювання поняття засади рівності перед законом і судом у кримінальному провадженні на основі дослідження та з'ясування її сутності та змісту, а також пропозицій щодо вдосконалення відповідної кримінальної процесуальної норми.

Виклад основного матеріалу. Положення про рівність усіх громадян перед законом і судом закріплені в ст. 24 та п. 2 ч. 3 ст. 129 Конституції України. Оскільки рівність всіх перед законом і судом бере свій початок з явища правової рівності, котре ґрунтується на визнанні природної рівності людей, рівність перед законом і судом у кримінальному провадженні полягає в реалізації уявлень про вищу, а тому й однакову природну цінність кожної людини.

Передусім поява цього принципу пов'язана за розробкою доктрини правової (а пізніше – соціальної) держави та громадянського суспільства. Найбільш розроблений цей принцип у роботах представників школи природного права, які стверджують, що права людини належать їй від народження, є невідчужуваними, а тому немає людей із більшим чи меншим обсягом прав – всі від природи наділені одними й тими самими правами [1].

Наука конституційного права розрізняє категорії «рівність» і «рівноправність» та використовує їх як не тотожні, однак тісно взаємопов'язані поняття. Рівність є ширшим поняттям за рівноправність й включає останню. Конституційний принцип

рівності осіб складається з двох елементів: рівності прав, свобод і обов'язків (рівноправності) й рівності всіх перед законом і судом. При цьому конституційний принцип рівності людини й громадянина визначається як гарантування кожному члену суспільства, незважаючи на будь-які його індивідуальні ознаки (за винятком обставин, передбачених Конституцією України й законодавством), однакових можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, покладення на осіб, які знаходяться в однаковому правовому становищі, рівних обов'язків, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом [2, с. 18].

Рівність та недопустимість дискримінації особи є не тільки конституційними принципами національної правової системи України, а й фундаментальними цінностями світового співтовариства, на чому наголошено в міжнародних правових актах із питань захисту прав і свобод людини й громадянина, зокрема в Міжнародному пакті про громадянські й політичні права 1966 року (ст. ст. 14, 26), Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року (ст. 14), Протоколі № 12 до Конвенції про захист прав людини й основоположних свобод 1950 року (ст. 1), ратифікованих Україною та в Загальній декларації прав людини 1948 року (ст. ст. 1, 2, 7).

Аналіз цих положень міжнародно-правових документів засвідчує, що всі вони більш-менш однаковою мірою закріплюють рівність будь-якої людини незалежно від будь-яких її відмінностей, проголошують рівний для всіх захист закону, а також із нетерпимістю ставляться до різного роду дискримінацій за будь-якими ознаками [3, с. 29].

Відповідно до правової позиції Конституційного Суду України, викладеної в його рішенні від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012, гарантована Конституцією України рівність усіх людей в їх правах і свободах означає необхідність забезпечення їм рівних правових можливостей як матеріального, так і процесуального характеру для реалізації однакових за змістом та обсягом прав і свобод [4]. Засада рівності усіх учасників судового процесу перед законом і судом забезпечує гарантії доступності правосуддя та реалізації права на судовий захист, закріпленого в ч. 1 ст. 55 Конституції України. Ця засада є похідною від загального принципу рівності громадян перед законом, визначеного ч. 1 ст. 24 Основного Закону України, і стосується, зокрема, сфери судочинства. Рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом передбачає єдиний правовий режим, який забезпечує реалізацію їхніх процесуальних прав [5].

Аналогічного підходу до розуміння положення про рівність усіх перед законом і судом дотримується теорія кримінального процесу. Як зазначає Є. Г. Коваленко, рівність громадян перед законом означає, що під час розслідування та судового розгляду кримінальних справ застосовуються одні й ті самі норми кримінального та кримінального процесуального законодавства, ніхто не має при цьому жодних переваг і не обмежується в правах. Слідчий, прокурор, суддя зобов'язані забезпечити рівну можливість здійснення процесуальних прав будь-якому громадянину, рівну можливість використання громадянами їх процесуальних можливостей у захисті своїх прав і законних інтересів [6, с. 87].

Рівність учасників кримінального провадження перед законом означає наділення їх рівними правами та рівними обов'язками щодо участі в процесі та відстоюванні своєї позиції. При цьому поняття «рівні права», «рівні обов'язки» не можна ототожнювати з поняттями «однакові права», «однакові обов'язки». Права чи обов'язки можуть бути різними залежно від того, у якому процесуальному статусі перебуває особа (прокурор, слідчий, підозрюваний, потерпілий, тощо). Рівність прав (обов'язків) полягає в тому, що кожен з учасників кримі-

нального провадження наділений правами та несе обов'язки, що відповідають його процесуальному становищу. Рівність усіх учасників перед законом передбачає єдиний правовий режим кримінального провадження, який забезпечує реалізацію їх процесуальних прав.

Рівність учасників кримінального провадження перед судом покладає на суд обов'язок не надавати будь-яких переваг, що не обумовлені законом, будь-якому з учасників кримінального провадження. Так само недопустимою є будь-яка дискримінація. Тому становище конкретного учасника кримінального провадження не може бути покращено чи погіршено залежно від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [7, с. 21].

Заборона нормою, закріпленою в ч. 1 ст. 10 КПК України, привілеїв чи обмежень у процесуальних правах, означає, що ця норма визначає зміст закону та правозастосовної практики. Іншими словами, для того, щоб положення про рівність перед законом і судом могло застосовуватись у конкретних суспільних відносинах, необхідними є конкретні галузеві норми, що конкретизують різні аспекти цієї правової вимоги, а також заснована на цих нормах правозастосовна діяльність. Кримінальні процесуальні норми також повинні нейтралізувати нерівність людей, обумовлену природними причинами. Наприклад, законодавство має передбачати для осіб, які через вік, стан здоров'я, незнання мови провадження тощо, не здатні повною мірою реалізовувати свої права та захищати законні інтереси, додаткові права, як гарантії вирівнювання їх знижених правових можливостей.

Мета принципу рівності – не допустити несправедливої дискримінації, забезпечивши однакове ставлення до осіб, які перебувають в однаковій ситуації де-факто чи де-юре, коли йдеться про реалізацію певного дискреційного повноваження. Якщо різниця в ставленні ґрунтується на правомірних підставах, які об'єктивно можуть її виправдовувати з точки зору мети, тоді це не становить порушення принципу рівності перед законом. Несправедлива дискримінація наявна лише тоді, якщо різниця в ставленні не має розумного виправдання з точки зору мети та передбачуваних наслідків відповідного заходу [8, с. 445–446].

Таким чином, визначаючи зміст закону та практики його застосування в кримінальному провадженні, положення про рівність перед законом і судом є вимогою до діяльності законодавця та суб'єкта, що здійснює кримінальне провадження. Учасник кримінального провадження, що його не здійснює, вочевидь не може бути суб'єктом реалізації цієї вимоги. У випадку дискримінації він може оскаржити відповідні рішення, дії чи бездіяльність посадових осіб або заявити клопотання про вжиття відповідних заходів, якщо ж він перебуває в більш вигідних для себе умовах, порівняно з іншими учасниками того ж правового становища, він не зобов'язаний обмежувати ці умови заради рівності.

Отже, для державного органу та посадової особи норма про рівність перед законом і судом є обов'язком, а для громадян – гарантією реалізації їхніх прав, захисту свобод і законних інтересів.

Положення про рівність усіх перед законом і судом, будучи правовою вимогою до законодавця та суб'єктів правозастосування, зобов'язує останніх не допускати привілеїв та дискримінації протягом усього кримінального провадження. Безперечно, законодавча конструкція «рівність перед судом» не означає, що досудове розслідування не здійснюється на началах рівно-

сті. Це положення поширює свою дію не тільки на відносини громадян із судом, а й із прокурором, слідчим та іншими посадовими особами. Нерівність учасників кримінального провадження, допущена під час досудового розслідування, призводить до зниження можливостей захисту їх прав, свобод і законних інтересів у судовому провадженні, а усунення такої нерівності буде вкрай ускладненим. Тому рівність перед законом і органом, що здійснює кримінальне провадження, має забезпечуватись на усіх стадіях кримінального провадження.

Положення про рівність перед законом і судом діє протягом усього кримінального провадження, стосується усіх його напрямів, зокрема кримінального процесуального доказування. Жоден доказ не має наперед встановленої сили, оцінка доказів здійснюється за внутрішнім переконанням слідчого, прокурора, слідчого судді, суду, що ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, на підставі закону. Під час оцінки доказів, вирішення заявлених клопотань посадові особи не повинні надавати будь-яких переваг, ігнорувати показання осіб чи надані ними матеріали. Під час проведення процесуальних дій слідчий, прокурор, слідчий суддя, суд зобов'язані рівною мірою забезпечувати повагу честі та гідності, охорону прав і свобод усіх осіб, які беруть у них участь.

Засада рівності перед законом і судом тісно пов'язана та взаємодіє з іншими засадами кримінального провадження. Одні з них є її основою (засади верховенства права, законності), для інших вона є необхідною гарантією (засади поваги до людської гідності, забезпечення права на свободу та особисту недоторканність, презумпція невинуватості та забезпечення доведеності вини та ін.).

Засада рівності перед законом і судом має тісний змістовий зв'язок із засадою змагальності сторін (ст. 22 КПК України). Цей зв'язок визначається співвідношенням рівності всіх перед законом і судом та рівноправності сторін як однієї з вимог змагальності. Співвідношення рівноправності та рівності перед законом і судом по-різному оцінюються в юридичній літературі: одні автори включають рівність перед законом і судом до змісту рівноправності [1; 9, с. 19], інші виводять рівноправність (у тому числі сторін) із рівності всіх перед законом і судом [2, с. 11].

Вважаємо, що й рівноправність, і рівність перед законом і судом беруть свій початок від явища правової рівності. Вони вимагають рівної підпорядкованості всіх законові, передбачають наділення суб'єктів права, що займають однакове процесуальне становище, рівною сукупністю прав і обов'язків, а також вимагають рівного поширення на всіх осіб загальних конституційних прав, свобод і обов'язків. Водночас рівноправність є характеристикою закону, а рівність перед законом і судом скоріше передбачає рівний підхід до кожного як зі сторони законодавця, так і зі сторони суб'єктів правозастосування. Зокрема, наявність додаткових прав і гарантій їх реалізації в осіб, які не можуть самостійно захищати свої права та представляти законні інтереси вочевидь порушує рівноправність, однак не суперечить рівності перед законом і судом, оскільки вирівнює знижені правові можливості окремих учасників правовідносин. Рівність всіх перед законом і судом не означає рівності громадянина та державного органу чи посадової особи, що здійснює кримінальне провадження, водночас рівноправність сторін урівнює сторони в кримінальному провадженні, до яких належать і відповідні посадові особи, і громадяни.

Отже, рівноправність сторін як елемент змагальності та положення про рівність перед законом і судом, будучи наділеними деякими спільними характеристиками, загалом мають самостійний зміст і значення.

Викладене дозволяє сформулювати таке визначення поняття засади рівності перед законом і судом у кримінальному провадженні: *рівність перед законом і судом* – конституційна засада кримінального провадження, що діє в усіх його стадіях, спрямована на реалізацію положення про найвищу природну цінність кожної людини, визначає зміст закону й правозастосовної практики та вимагає від законодавця та суб'єктів, які здійснюють кримінальне провадження, надання учасникам правовідносин рівних правових можливостей щодо відстоювання своїх інтересів, можливості не допускати привілейованого чи дискримінаційного положення його учасників.

Що стосується нормативного формулювання цієї засади в КПК України, вважаємо, що, з однієї сторони, у ньому має відображатись відповідне конституційне положення, а з іншої – має бути врахована особливість кримінальних процесуальних відносин.

Норма, що закріплена в ч. 1 ст. 10 КПК України, є занадто загальною й не вказує на особливості реалізації конституційної засади рівності перед законом і судом у кримінальному провадженні.

З урахуванням вищевикладеного, пропонуємо ст. 10 КПК України викласти в такій редакції:

«Рівність перед законом і судом

1. Усі є рівними перед судом й іншими державними органами, що здійснюють кримінальне провадження, та законом, який ними застосовується.

2. Суддя, слідчий суддя, прокурор, слідчий не можуть надавати перевагу, привілей будь-яким особам (фізичним і юридичним) чи піддавати дискримінації, обмеженням у процесуальних правах будь-яких осіб (фізичних і юридичних) за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мови, організаційно-правової форми, форми власності, підпорядкованості, місця розташування або іншими ознаками, не передбаченими цим Кодексом.

3. У випадках і в порядку, передбачених цим Кодексом, окремі категорії осіб під час здійснення кримінального провадження наділяються додатковими правами та гарантіями їх реалізації».

Висновки. Таким чином, конституційна засада рівності перед законом і судом у кримінальному провадженні гарантує кожному, незважаючи на будь-які його індивідуальні ознаки (за винятком обставин, передбачених кримінальним процесуальним законодавством), однакові можливості для реалізації прав, свобод і законних інтересів, покладення на осіб, які знаходяться в однаковому правовому становищі, рівних обов'язків, а також недопустимість дискримінації в діяльності державних органів і посадових осіб, які здійснюють кримінальне провадження.

Будучи формально проголошеною та нормативно закріпленою, конституційна засада рівності перед законом і судом вимагає свого забезпечення, тобто вжиття заходів, здатних зробити можливість її втілення в правозастосовну практику реальною. Правовий механізм реалізації конституційної засади рівності перед законом і судом у кримінальному провадженні складається із сукупності нормативних та організаційних елементів. Основними напрямками забезпечення цієї засади в загальному виді є такі: наявність системи кримінальних процесуальних норм, які забезпечують реалізацію рівності перед законом і судом на всіх етапах кримінального провадження; чітке втілення ідеї рівності в правозастосовну діяльність органів суду, прокуратури, досудового розслідування та їх посадових осіб; підвищення рівня правової культури населення, подолання правового нігілізму.

Література:

1. Величко О.С. Правова природа принципів рівності та рівноправності в цивільному процесі / О.С. Величко // Юридичний журнал. – 2004. – № 3. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=1083>.
2. Полховська І.К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02 / І.К. Полховська ; Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. – Х., 2007. – 20 с.
3. Кучинська О.П. Принципи кримінального провадження у світі практики Європейського суду з прав людини : [монографія] / О.П. Кучинська, Т.І. Фулей, Р.В. Бараннік. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2013. – 228 с.
4. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Трояна Антона Павловича щодо офіційного тлумачення положень статті 24 Конституції України (справа про рівність сторін судового процесу) від 12 квітня 2012 року № 9-рп/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 32. – Ст. 1202.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111 Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012 // Офіційний вісник України. – 2012. – № 36. – Ст. 1341.
6. Коваленко Є.Г. Кримінальний процес України : [навчальний посібник] / Є.Г. Коваленко. – К. : Юрінком Інтер, 2004. – 576 с.
7. Кримінальний процесуальний кодекс України : [науково-практичний коментар] : у 2 т. / [Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. – Х. : Право, 2012. – Т. 1. – 767 с.
8. Основи адміністративного судочинства та адміністративного права : [навчальний посібник] / за заг. ред. Р.О. Куйбіди, В.І. Шишкіна. – К. : Старий світ, 2006. – 576 с.
9. Козюк М.Н. Правовое равенство в механизме правового регулирования : [учебное пособие] / М.Н. Козюк. – Волгоград : ВЮИ МВД России, 1998. – 92 с.

Мамка Г. Н. Равенство перед законом и судом – конституционный принцип уголовного производства, его сущность и содержание

Аннотация. Статья посвящена исследованию сущности и содержания конституционного принципа равенства перед законом и судом в уголовном производстве, формулированию понятия этого принципа, а также авторской редакции соответствующей уголовной процессуальной нормы.

Ключевые слова: уголовное производство, правовое равенство, равноправие сторон, состязательность сторон, конституционные принципы уголовного производства, равенство перед законом и судом.

Mamka G. Equality before the law and court – the constitutional principle of criminal proceedings, its essence and the contents

Summary. The article is devoted to research of essence and the content of the constitutional principle of equality before the law and court in criminal proceedings, to a formulation of concept of this principle, and also author's edition of the corresponding criminal procedural rule.

Key words: criminal proceedings, legal equality, equality of the parties, competitiveness of the parties, constitutional principles of criminal proceedings, equality before the law and court.